

**MEER DAN ALLEEN
AUSCHWITZ**

BIJZONDERE EN ONBEKENDE VERHALEN OVER DE HOLOCAUST

MEER DAN ALLEEN AUSCHWITZ

KEVIN PRENGER

JUST
PUBLISHERS

Auteur Kevin Prenger
Copyright © 2021 Kevin Prenger | Just Publishers BV
Uitgever Hans van Maar

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt,
door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestanden of op welke
andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
Just Publishers BV.

*No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint,
microfilm, digital files or any other means, without written permission from
Just Publishers BV.*

Omslagontwerp Ben Gross
Omslagbeeld De bevrijding van concentratiekamp Dachau, 30 april 1945.
Opmaak Studio Spade, Voorthuizen
Redactie Sjoerd de Boer
Productie Hanzeboek

ISBN 97890 8975 919 1

NUR 689

WWW.JUSTPUBLISHERS.NL

Inhoud

	Inleiding	6
1.	‘Wir haben es nicht gewusst’	10
2.	Tuinieren in het getto	35
3.	Woldemar Klingelhöfer	63
4.	344 dagen in de duisternis	77
5.	Overleven in het hart van nazi-Duitsland	92
6.	Joodse begraafplaats Weissensee	120
7.	Sprong in de duisternis van Hitlers Europa	131
8.	‘Het verloren transport’	170
9.	Gijzelaars in het paradijs	204
10.	Benjamin Ferencz en zijn strijd voor gerechtigheid	220
11.	Verborgene bewijzen van de Holocaust	236
12.	Priester Desbois, strijder voor erkenning van genocideslachtoffers	252
	Dankwoord	270
	Bronnen	272

Inleiding

Hoe belandde een operazanger als aanvoerder van een SS-moordeskader aan het Oostfront en waarom werd een zevenentwintigjarige Joods-Amerikaanse jurist aangewezen als hoofdaanklager van een tribunaal in Neurenberg? Op welke wijze droeg tuinieren in het getto eraan bij om het nazikwaad te trotseren en welke geallieerde missies werden door Joodse parachutisten uit Palestina uitgevoerd in bezet Europa? Wat vertellen een Joods hospitaal en een Joodse begraafplaats in de Duitse hoofdstad ons over de rijke geschiedenis van de Berlijnse Joden en over hun vervolging tijdens de naziperiode? En wat was het lot van de Joden die kort voor de bevrijding van Bergen-Belsen met het laatste transport vanuit het kamp werden afgevoerd naar een voor hen onbekende bestemming? Het aantal verhalen over de Holocaust is onuitputtelijk. De ervaringen van betrokkenen gaan ons voorstellingsvermogen te boven en de feiten zijn angstaanjagend en hartverscheurend.

De Holocaust was meer dan alleen Auschwitz. Ongeveer vijf miljoen Joden werden elders omgebracht. Dat kon zijn in een ander vernietigingskamp in Polen, zoals Chelmno en Sobibor, of in een getto, maar ook op een van de vele locaties in Oost-Europa waar politie-eenheden en zogenoemde Einsatzgruppen hun slachtoffers in de open lucht fusilleerden. Oprukkend achter de fronttroepen in de Sovjet-Unie of opererend in bezet Polen lieten ze overal waar ze actief waren massagraven achter met daarin de lichamen van tientallen tot tienduizenden slachtoffers.

Overal in het door nazi-Duitsland en haar bondgenoten overheerste Europa kon je van een ding zeker zijn: er was altijd een locatie in de buurt waar mensen achter prikkeldraadhekken of hoge muren opgesloten zaten. Het Amerikaanse Holocaustmuseum telde na onderzoek in 2013 circa 42.500 van deze plaatsen en vermoedelijk waren het er zelfs nog meer. De kampen varieer-

den van hele kleine werkkampen op fabrieksterreinen tot aan uitgestrekte gevangenenkampen met vele satellietkampen waar in totaal tienduizend of meer gevangenen tegelijkertijd verbleven. De kamppopulatie was nog gevarieerder. Onder andere politieke tegenstanders, verzetsmensen, Joden, opstandige geestelijken, Jehova's getuigen, homoseksuelen, daklozen en misdadigers zaten hier voor enkele maanden, maar vaker jarenlang opgesloten. Daarnaast waren er getto's, die zich vooral in Oost-Europa bevonden. Het waren afgegrensde stadsdelen waar Joden meestal in groten getale van de buitenwereld afgezonderd werden. Alleen al in het getto van Warschau waren tot wel 445.000 Joden gehuisvest.

Veel van deze locaties speelden een belangrijke rol bij de Holocaust, de in opdracht van nazileider Adolf Hitler uitgevoerde uitroeiing van de Europese Joden. Stierven Joden niet aan ondervoeding of besmettelijke ziekten in een getto en overleefden ze zware dwangarbeid in werkkampen, dan werden ze wel in vernietigingskampen vergast. Met name in Auschwitz was het moorden verworden tot een nooit eerder vertoonde industriële genocide. Wanneer een treintransport met Joden vanuit ergens in Europa arriveerde, begon een soort van lopendebandwerk, beginnend met het ontladen van de trein en eindigend met het cremeren van de in gaskamers omgebrachte slachtoffers in speciaal daarvoor bestemde ovens. Meer dan een miljoen mensen werden omgebracht in deze moordfabriek. Het is daarom volkomen terecht dat Auschwitz is uitgegroeid tot het symbool van de Holocaust.

Dit boek vertelt minder bekende verhalen die de Holocaust benaderen vanuit een ander perspectief dan Auschwitz. Sommige geschiedenissen kunnen ons inspireren en hoop geven, andere roepen op om onze vrijheid en democratische rechtsstaat nog meer te waarderen. Ook uit de wijze waarop na 1945 met de nagedachtenis van de Holocaust werd omgegaan, valt lering te trekken. We komen te weten dat de manier waarop er voorafgaand aan de val van het IJzeren Gordijn in het Oosten werd herdacht,

anders is dan in het Westen en nog steeds invloed heeft op wat wij wel en wat wij niet weten van de massamoord op de Joden.

Zou je Joden alleen beschouwen als slachtoffers, dan doe je deze bevolkingsgroep geen recht. Op talrijke locaties kwamen ze in opstand tegen hun moordenaars. Ze namen de wapens op of doken onder, daarbij soms geholpen en soms tegengewerkt door niet-Joodse Europeanen. De terreurmachine van de nazi's was echter zo uitgekiend en wreed dat tot in de vernietigingskampen aan toe de Joden zelf ook een onmisbare rol vervulden binnen de systematische massamoord, bijvoorbeeld als uitruimers van de gaskamers. Deze verschillende rollen worden in dit boek allemaal benoemd.

Behalve de verhalen van slachtoffers komen ook die van daders en omstanders aan bod. Het grootste vraagstuk met betrekking tot deze en andere genociden is hoe het kan dat 'doodgewone' mensen zich ontpopten tot massamoordenaars. Zoals bewakers van vernietigingskampen en leden van executiebataljons na werktijd zorgzame huisvaders waren, zo bleken in onze tijd jonge, in vrijheid opgegroeide mensen zich aangetrokken te voelen tot de moordzuchtige terroristische groepering ISIS. De wereld keek in 2014 toe hoe gewillige beulen van het islamitische kalifaat bloedbaden aanrichtten onder de jezidi-minderheid in Irak en Syrië. Een vergelijking tussen de werkwijze van deze terroristen en de manschappen van de Einsatzgruppen wordt in een van de hoofdstukken gemaakt.

De passiviteit van de omstanders gedurende het nationaalsocialisme ten opzichte van het lot van de Joden wordt ook behandeld. In het bijzonder de onverschilligheid van de Duitse bevolking roept nog altijd veel verontwaardiging op. 'Wir haben es nicht gewusst' is geworden tot een gevleugelde uitspraak van iemand die liegt. Net als de meeste Duitse burgers toonden echter ook de geallieerden zich onwillig om de Joden te hulp te komen, ook al wisten ze precies welke gruwelen zich afspeelden binnen de kam-

pen en op de *killing fields* van Oost-Europa. Deze passieve houding blijft ook niet onbesproken.

Alle hoofdstukken zijn los van elkaar te lezen. Dat betekent dat er af en toe korte herhalingen voorkomen. Vanwege de verhalende opzet is ervoor gekozen om niet met voet- of eindnoten te werken. Voor elk hoofdstuk apart worden de belangrijkste bronnen opgesomd aan het eind van dit boek. Tezamen geven de hoofdstukken een brede blik op verschillende facetten van de Holocaust. Tussendoor is er ook aandacht voor andere onderwerpen dan de Jodenvervolging, zoals 'de appelpriester' van Dachau, vip-gevangenen van de SS in de *Alpenfestung* en de Porajmos, oftewel de door de nazi's gepleegde genocide op de Roma. Begonnen wordt met een hoofdstuk over Duitsers en de Holocaust dat gelezen kan worden als introductie.

1

‘Wir haben es nicht gewusst’ *Duitsers en de Holocaust*

‘Talloze Joden zijn omgebracht, zonder reden, zonder nut, zonder nadenken’, vertrouwde Wehrmachtofficier Wilm Hosenfeld op 16 juni 1943 toe aan zijn dagboek. Hij was gelegerd in Warschau waar dat voorjaar de laatst overgebleven Joden in het getto in opstand waren gekomen, omdat ze zich niet langer als makke schapen naar de gaskamers wilden laten afvoeren. Hosenfeld kende het lot van alle vanuit Warschau afgevoerde Joden; al in april 1942 schreef hij over het vergassen van Joden. ‘Nu is de laatste rest Joodse inwoners in het getto uitgeroeid’, vervolgde hij zijn dagboekantekening. ‘Met deze gruwelijke massamoord van de Joden hebben wij de oorlog verloren. [...] Wij verdienen geen genade, wij zijn allemaal medeschuldig.’

Hosenfeld was dus niet alleen op de hoogte van de uitroeiing van de Joden, maar veroordeelde die ook uitdrukkelijk. Door het red- den van twee Joden zette hij zijn woorden om in daden. Voor deze heldendaad, zoals verfilmd door Roman Polański in *The Pianist* (2002), werd hij op 16 februari 2009 door het Israëli- sche Holocaustinstituut Yad Vashem onderscheiden als Rechtvaardige onder de Volkeren. Op 1 januari 2020 telde Yad Vashem 638 Duit- sers die met diezelfde onderscheiding geëerd waren. Een schamel aantal in vergelijking met Nederland en Polen, waar respectie- velijk 5.851 en 7.112 burgers benoemd werden tot Rechtvaardige. Van actief verzet tegen de Jodenvervolging was in Duitsland nau- welijks sprake, maar wat wist de Duitse bevolking eigenlijk van het lot van de Joden en hoe stond ze daar tegenover? Gaf het volk massaal en zonder enige reserves goedkeuring aan het Jodenbe-

leid van de overheid en was het hieraan medeschuldig of was de houding van de Duitsers diverser dan je zou verwachten in een dictatuur?

Juden raus!

In 1933, het eerste jaar van Hitlers machtsperiode, woonden er volgens de raciale definitie van de nazi's 566.000 Joden in Duitsland. Het was een overwegend geassimileerde bevolkingsgroep die zich hier gedurende de Middeleeuwen voor het eerst vestigde. Verschillende malen in de historie werden Joodse gemeenschappen in Duitsland het slachtoffer van bloedige pogroms, zelfs nog in het begin van de 19e eeuw. Nadat Joden in 1871 eindelijk gelijke rechten kregen, droegen ze volop bij aan de Duitse voorspoed op wetenschappelijk, cultureel en economisch gebied. Zo'n 100.000 Joden deden tijdens de Eerste Wereldoorlog dienst in het Duitse keizerlijke leger, van wie er circa 12.000 sneuvelden. Afgerond 17.000 van hen werden onderscheiden met het IJzeren Kruis 2e klasse, 1.000 met het IJzeren Kruis 1e klasse. Verborgen achter deze façade van maatschappelijke acceptatie en sociale assimilatie dwaalde het spook van antisemitisme begin twintigste eeuw echter nog altijd rond. Hitler en zijn partij, de NSDAP, deden de latente Jodenhaat weer opleven, met desastreuze gevolgen.

Het antisemitisme van de NSDAP kon door de gemiddelde Duitser niet over het hoofd gezien worden. In het in 1920 vastgelegde partijprogramma werden Joden expliciet uitgesloten van Duits staatsburgerschap: 'Alleen zij die van Duitse bloede zijn, ongeacht hun geloof, kunnen tot de natie behoren. Joden kunnen derhalve geen deel uitmaken van de natie.' Hitler beschreef de Joden in zijn politieke manifest *Mein Kampf* als 'een kiem der ontbinding in volkeren en rassen en, ruimer beschouwd, de vernietiger der menselijke cultuur'. Hoewel de antisemitische standpunten over het algemeen niet de belangrijkste redenen waren om de NSDAP te steunen, vormden ze ook zelden een reden om dat niet te doen. Op zoek naar een zondebok voor de nederlaag in de Eerste Wereldoorlog en de economische malaise werden deze ideeën

door brede kringen in de Duitse samenleving gedeeld. Zoals de Joden in vroegere tijden beschuldigd werden van heiligschennis, rituele moord op christelijke kinderen en verspreiding van de pest, zo waren ze in het Duitsland van de jaren dertig een gemakkelijke zondebok voor de economische en politieke problemen. Er werd een vijandsbeeld gecreëerd op grond van de valse veronderstelling dat Joden zowel binnen de kapitalistische als communistische wereld de touwtjes in handen hadden en vanuit deze positie Duitsland wilden ondermijnen.

Het waren vooral leden van de Sturmabteilung (SA) die zich in de eerste maanden na de machtsovername in 1933 schuldig maakten aan openlijke discriminatie en geweldpleging tegen Joden. Deze zogenaemde bruinhemden bezetten bijvoorbeeld rechtbanken waar ze de daar werkzame Joodse advocaten en aanklagers opjoegen, in elkaar sloegen en naar buiten smeten. Alleen al in 1933 rapporteerde de Amerikaanse ambassade in Berlijn dat nazifanatici in Duitsland minstens 36 Amerikanen – op één na allemaal Joden – hadden mishandeld, ontvoerd of gearresteerd. Deze slachtoffers hadden niets misdaan, maar bijvoorbeeld slechts nagelaten de Hitlergroet te brengen of de Duitse vlag te groeten. Gewoonweg een naziploert verkeerd aankijken, kon in Hitlers Duitsland al genoeg zijn om als Jood afgeranseld te worden. Gedurende de ééndaagse anti-Joodse boycot op 1 april 1933 posteerden SA-mannen zich voor Joodse zaken en probeerden zij klanten tegen te houden om naar binnen te gaan. Winkels van Joden werden gemarkeerd met een davidster en de voor winkels opgestelde bruinhemden hielden borden vast met daarop leuzen als ‘Duitsers! Pas op! Koop niet van Joden!’ Erg effectief was de actie niet, want veel Duitsers bleven gewoon hun aankopen doen in de winkels van Joodse eigenaren, vermoedelijk eerder uit gewoonte dan om stelling te nemen tegen het antisemitisme.

Aan het meest hevige en openlijke straatgeweld kwam grotendeels een eind na de Nacht van de Lange Messen (30 juni 1934 tot 2 juli 1934), toen de macht van de SA op brute wijze beteugeld

werd door de door Hitler opgedragen liquidatie van SA-leider Ernst Röhm en verschillende van zijn kameraden. Om te beletten dat Duitsland internationaal op politiek en economisch terrein zou worden geschaad, werden anti-Joodse geweldsuitbarstingen tijdelijk vermeden. Antisemitische wetten, zoals de Rassenwetten van Neurenberg van 1935, kwamen ervoor in de plaats. Joden werd hiermee hun burgerrechten ontnomen en seksueel contact tussen Joden en Ariërs werd verboden. Via de juridische weg werden Joden daarnaast vrijwel volledig verbannen uit het maatschappelijke leven in Duitsland. Ze mochten niet meer voor de overheid werken, scholen lieten geen Joodse leerlingen en leraren meer toe en universiteiten sloten hun deuren voor Joodse studenten en professoren. Er was onder de Duitse bevolking geen sprake van noemenswaardig protest tegen de invoering van deze wetten en de uitsluiting van Joodse landgenoten.

Ook het bezoeken van bijvoorbeeld parken, zwembaden en zelfs stranden werd Joden onmogelijk gemaakt. Hoe dat in kuuroord Kolberg aan de Oostzeekust ging, was exemplarisch voor andere badplaatsen. Al in de jaren twintig was het aantal antisemitische incidenten hier toegenomen, maar na het aan de macht komen van Hitler werd de kreet ‘Juden raus!’ steeds vaker gehoord. Met op spandoeken gedrukte boosaardige leuzen, zoals ‘Juden sind unser Unglück’ en ‘Juden unerwünscht’, lieten lokale nazi’s in niet mis te verstane woorden zien hoe ze over hun Joodse medemens dachten. Steeds meer pension- en hoteleigenaren weigerden Joodse gasten op te nemen en ook delen van het strand werden voor Joden verboden terrein. Terwijl er landelijk pas in 1937 en 1938 wetgeving volgde ter uitsluiting van Joden uit bad- en kuuroorden, werden veel badplaatsen op initiatief van lokale besturen eerder al ‘Judenfrei’ gemaakt. In Kolberg besloten in juli 1935 vertegenwoordigers van de horeca en de lokale middenstand in samenspraak met de burgemeester geen Joodse gasten en klanten meer toe te laten. Een dictaat van de nazi-overheid hadden ze daar niet voor nodig gehad. Niet-Joodse basgasten haalden hun schouders erover op.

Kristallnacht

Tot een escalatie van geweld tegen Joden in Duitsland kwam het in de nacht van 9 op 10 november 1938, de *Kristallnacht*. Nadat in de ambassade in Parijs een Duitse diplomaat vermoord was door een jonge Joodse vluchteling zweepte propagandaminister Joseph Goebbels de partijgelederen op tot wraak. Partijactivisten gingen overal in Duitsland massaal de straat op; ze vernielden Joodse winkels en staken synagogen in de brand. Geschat wordt dat 236 Joden die nacht omkwamen als gevolg van het nazigeweld, terwijl verschillende anderen zelfmoord pleegden. De agressie was opnieuw vooral afkomstig van SA-leden, geestdriftig bijgestaan door leden van de Hitlerjugend. Op meerdere plaatsen hadden echter ook omstanders deelgenomen aan de plunderingen of de geweldplegers aangemoedigd. ‘Smijt dat stelletje Joden in het vuur!’ zo zou een vrouw geroepen hebben toen de synagoge in Neurenberg in de brand stond. Een groot deel van de Duitse bevolking keurde de geweldsuitbarsting echter af. Een Joodse emigrant in München beweerde dat ‘de stemming onder de christelijke inwoners van München [...] volledig tegen de actie [is]’. Van alle kanten ontving hij sympathie en medeleven. De latere verzetsman Kurt Gerstein, die eerder nog enthousiast was over Hitlers regering en lid was geworden van de NSDAP, werd van zijn stuk gebracht door de vernielingen en brandstichtingen. Ook de vlakbij zijn woning gevestigde synagoge van Tübingen ging in vlammen op. ‘Nu laten de nazi’s hun maskers vallen’, verklaarde hij hierover. ‘Dit is het begin van ernstige dingen die ons te wachten staan!’

Gedurende de wraakactie werden in totaal 7500 winkels, 29 warenhuizen en 171 huizen verwoest. Er werden 191 synagogen in de brand gestoken en 76 werden op andere wijze vernield. Terwijl op veel andere plaatsen in Duitsland de politie en brandweer toekeken toen Joodse gebedshuizen in vlammen opgingen – of hooguit voorkwamen dat de brand oversloeg naar andere panden –, waren er ook hulpverleners die hun humane idealen hoog hielden. Zo iemand was Wilhelm Krützfeld, de chef van politiebureau Hackeschen Markt in de Berlijnse wijk Mitte. Tijdens de

Kristallnacht voorkwam hij dat de synagoge aan de Oranienburger Strasse uitgebrandde nadat nazifanaten hier brand hadden gesticht. De politiechef schakelde de brandweer in die het beginnende vuur kon doven. Vervolgens liet hij het gebouw de rest van de nacht door zijn mensen beveiligen. De synagoge kwam dankzij Krützelfeld en zijn manschappen de *Kristallnacht* vrijwel ongeschonden door, maar werd in 1943 tijdens een geallieerd luchtbombardement alsnog beschadigd.

Volgens een rapport van de Sicherheitsdienst over de stemming onder het Duitse volk ‘vonden velen dat ze openlijk voor de Joden moesten opkomen. De verwoesting van de synagogen werd als onverantwoord aangemerkt’. Economische overwegingen wogen veelal zwaarder dan menselijke. ‘Een meerderheid, vooral onder de plattelandsbevolking, betreurt het dat de acties de vernietiging van kostbare goederen hebben veroorzaakt die [...] veel beter ten goede van de gehele gemeenschap hadden kunnen komen’, zo werd aangemerkt in een overheidsrapport van de regio Neder-Franken. Deze mening werd gedeeld door nazikopstukken zoals Hermann Göring, die burgers juist opgeroepen had zuinig te zijn en lege tandpastatubes en oude spijkers in te zamelen voor hergebruik. Voortaan zou in Duitsland afgezien worden van publieke geweldpleging tegen de Joden.

Euthanasieprogramma

Na de *Kristallnacht* duurde het nog bijna drie jaar voordat de Joden het slachtoffer werden van massamoord. Het waren geestelijk en ernstig lichamelijk gehandicapten die eerst ten prooi vielen aan de vernietigingsdrang van de nazi's. Deze mensen werden ‘nutteloze eters’ [*unnütze Esser*] genoemd. ‘Dagelijks kost iemand die erfelijk ziek is de staat 5,50 Rijksmark. Voor 5,50 Rijksmark kan een erfelijk gezonde familie 1 dag leven!’ Met dit soort propagandaleuzen moest het Duitse volk ervan overtuigd worden dat mensen met een erfelijke ziekte een last waren voor de samenleving. Tussen oktober 1939 en augustus 1941 werden er in het Duitse rijk tussen de 70.000 en 100.000 geestelijk gehandicapten